

DIN NOU DESPRE MONUMENTELE DIN ȚARA FĂGĂRAȘULUI ȘI VALER LITERAT

IOAN OPRÎȘ
Universitatea Valahia – Târgoviște

AGAIN ABOUT THE MONUMENTS FROM FĂGĂRAȘ COUNTY AND ABOUT VALER LITERAT

ABSTRACT

Valer Literat, an important personality in the inter-war Transylvanian cultural history, has been remarked not only by his measures of founding the Făgăraș County Museum, but also by his continue research activity among the churches existent in the area.

A good example of a thorough research is represented by the Greek – Catholic Church “Saint Paraskevi” in Comăna de Jos, for which, at the request of Historical Monuments Commission, Transylvania Section drew up a resume regarding the structure of this place of worship, and his proposals for saving its integrity.

Cuvinte cheie: monument istoric, biserică, cercetare, restaurare, Valer Literat, Țara Făgărașului.

Keywords: historic monument, church, research, restoration, Valer Literat, Făgăraș County.

Personalitate de prim rang în istoria culturală transilvăneană interbelică, profesorul Valer Literat și-a câștigat dreptul la recunoștința urmașilor prin statornice demersuri pentru un muzeu al neamului la Făgăraș, dar și prin susținerea monumentelor istorice din cuprinsul Țării Făgărașului ¹.

Prin străduința sa de a străbate satele și de a cerceta starea bisericilor acestora – acestea fiind cele mai expresive mărturii construite ale comunităților, semne distinctive nu doar de investiții materiale și bănești, ci și ale credinței locuitorilor –, a contribuit în mod decisiv în a atrage atenția autorităților centrale asupra unui spațiu istoric de primă importanță.

¹ Vezi lucrarea noastră, *Protejarea mărturiilor cultural – artistice din Transilvania și Banat după Marea Unire*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1988, pp. 206 – 214.

Ca membru al Regionalei Comisiei Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania ², a fost apreciat ca deosebit de util, dovada făcând-o frecvențele apelări la expertizele sale. Printre membrii corespondenți ai Comisiunii Monumentelor Istorice Secția Transilvania, s-au numărat Ioan Bârlea, profesor la Sighet, Victor Motogna, directorul Liceului din Dej, dr. Gheorghe Ciuhandu, protopop și asesor consistorial în Arad, Carol Haldenvang, procurist în Sighișoara, Emil Sigerius, publicist din Sibiu, I. Teutsch, Muzeul Țara Bârsei, Brașov ș.a.

Lui Valer Literat i se datorează în mod sigur „*Tabloul de monumente istorice aflate pe teritoriul județului Făgăraș*”, alcătuit în urma cererii Comisiunii Monumentelor Istorice, respectiv Regionalei acesteia, în 1938 ³. O sumară analiză a evidenței monumentelor istorice din fostul județ (transmisă sub semnătura prefectului, colonel Papadopol), menționează un număr de 48 de poziții. Dintre acestea, opt sunt monumente de for public: 3 troițe – de la Arpașu de Jos (ridicată sub domnitorul Constantin Brâncoveanu), Feldioara și Seliștat (aceasta construită în 1937 la inițiativa Școlii de ofițeri din Șcheii Brașovului), tot aici figurând și o cruce ridicată de Regimentul 32 Mircea din Ploiești; li se adaugă 3 monumente de eroi, edificate prin strădania locuitorilor din Toarcla, Șercaia și Comăna de Jos, iar „*Cetatea Făgăraș ocupă un loc distinct, sub numele de Radu Negru, fiind atribuită voievodului Ardealului Ladislau Apor, edificată în 1300 – 1310 și restaurată în stilul și forma în care se găsește de voievodul Ardealului Gavril Bethlen în 1619*” ⁴.

Statistica în cauză nu cuprinde nici un sit arheologic, în schimb insistă pe biserici; dintre acestea 25 sunt ortodoxe, 14 greco – catolice, 12 evanghelice, 2 reformate și una romano – catolică. La Făgăraș sunt notate 5 biserici, dintre care „*biserica grecilor*” (1783) avea calitatea de monument istoric stabilită prin decizia Consiliului Arhiepiscopiei de Alba Iulia și Sibiu din 1937, iar biserica brâncovenească (1697) era considerată monument istoric fără să se fi găsit la județ decizia.

² În Lista cu Membrii corespondenți ai Comisiunii Monumentelor Istorice – Cluj, Valer Literat ocupă poziția 11, făcând parte din cei 56 de intelectuali nominalizați, azi documentul în Arhiva Comisiunii Monumentelor Istorice. Transilvania.

³ Elaborat de Prefectura județului Făgăraș, în urma adresei Comisiunii Monumentelor Istorice. Transilvania, m. 650 și transmis cu număr 12.132/24 XI 1938 la Cluj, document aflat în Arhiva Comisiunii Monumentelor Istorice. Transilvania.

⁴ *Ibidem*.

Dintre toate bisericile listate, doar cea de la Comăna de Jos – cu hramul *Cuvioasa Paraschiva* (1684) –, era monument istoric oficializat prin decizia nr. 638/1938 a Comisiunii Monumentelor Istorice. Transilvania. Toate celelalte biserici nu erau declarate monumente istorice, deși unele datau din secolele XIII – XV (ca la Bruuiu, Calbor, Cincșor, Hălmeag, Merghindeal, Șomartin, Șoarș, Văleni). Răspunzând chestionarului, cei de la Făgăraș au menționat și starea de conservare a respectivelor biserici, cele mai multe având, în concepția celor care au alcătuit Tabloul, o stare bună, iar la câteva – ca la cele două biserici din Comăna de Jos și la biserica „*grecilor de la Făgăraș*” – se precizau necesități de intervenție și restaurare.

Documentul evaluat mai sus – și la care presupunem că Valer Literat a colaborat direct –, este important atât pentru radiografia stării de conservare a principalelor monumente istorice din arealul făgărășean, cât și pentru a stabili distribuția acestora în teritoriu. Neoficializarea prin decizia Comisiunii Monumentelor Istorice a calității de monument a îngreunat controlul specializat și a îngăduit astfel lucruri neclarificate, cu consecința unor pierderi ireparabile.

Prejudecata conceptuală privind calitatea de monument rezultă direct din cazul bisericii de lemn de la Drăguș, ajunsă în 1932 în atenția Ministerului Instrucțiunii, Cultelor și Artelor. Comisiunea Monumentelor Istorice a solicitat pentru lămuriri, prin președintele ei, Nicolae Iorga, Secțiunii Regionale, care, la rândul său, i-a cerut urgent lui Valer Literat, la 11 aprilie 1933, relații ⁵. Cererea în cauză a fost determinată de referatul și documentația alcătuite de arhitectul Horia Teodoru, fiind ocazionate de cercetările întreprinse la Drăguș sub conducerea lui Dimitrie Gusti. Acesta, ca ministru, a impus atenției Comisiunii Monumentelor Istorice situația bisericii de lemn, cerând intervenția ⁶. În respectivul referat, Horia Teodoru menționa că ruinarea treptată a bisericii de lemn din Drăguș se datora faptului că soclul era format din bolovani de râu așezați direct pe pământ și nelegați între ei, fapt ce a

⁵ Vezi adresa Comisiunii Monumentelor Istorice nr. 184/21 III 1933, înregistrată la Cluj cu nr. 479/ martie 1933, *loc. cit.* supra.

⁶ Calitatea sa de conducător al echipei de cercetare sociologică din satul Drăguș dar și cea de ministru al Instrucțiunii, Cultelor și Artelor (9 VI – 10 VIII 1932, 11 VIII – 17 X 1932, 20 X 1932 - 12 I 1933 și 14 I – 9 XI 1933), au contat în mod esențial și imperativ pentru intervenția în cauză. Vezi pentru ministeriatul savantului la Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne și guvernanți. 1916 – 1938*, Ed. Silex, București, 1996, p. 181.

determinat dezagregarea soclului, iar „pereții de lemn ai bisericii au rămas fără sprijin în multe locuri, aplecându-se”⁷. Devizul întocmit de arhitectul Teodoru, pentru restaurarea acestei biserici, care se ridica la suma de 40.000 de lei, era însoțit de un *Ante – măsurătoare deviz*, care cuprindea lucrările care trebuiau efectuate pentru salvarea acestui locaș de cult. Recomandarea expresă a arhitectului Horia Teodoru era ca, în timpul lucrărilor, să fie luate toate măsurile pentru ca „*zugrăveala interioară să nu fie cât de puțin deteriorată. Se va păstra așa cum este, fără a fi spălată sau curățită*”⁸.

Atent la starea de conservare a bisericilor fâgărășene, Valer Literat își arată atașamentul față de acestea în multe împrejurări⁹. Prin frecvențele sale vizite în sate, era cel mai avizat în a cunoaște starea de conservare a monumentelor bisericesti. Ne-o arată un referat al său privind structura biserici greco – catolice „Sfânta Paraschiva” de la Comăna de Jos. Cercetând-o la cererea Comisiunii Monumentelor Istorice, în 1936, reamintea că „*în cadrul dărilor de seamă către Comisia Monumentelor Istorice, despre bisericile din Ținutul nostru, pregătisem o expunere amănunțită asupra celor văzute altădată la pomenita biserică*”¹⁰. Un edificiu datat de el „*probabil în 1643*”, pe care l-a revăzut în septembrie 1936, în urma cărei vizite arăta: „*Deasupra naosului și pronaosului biserica are boltă semicirculară. La bolta deasupra pronaosului, la câțiva centimetri spre sud de la creștetul ei, este în adevăr o crăpătură longitudinală, destul de întinsă, care ar putea deveni primejdioasă. Înainte cu câteva zeci de ani, s-a făcut greșeala că s-au spart zidurile pentru a lărgi ferestrele. Ramele vechi ale ferestrelor se mai păstrează încă. Această lărgire a ferestrelor încă a putut pricinui slăbirea bolții. Pentru a împiedica prăbușirea bolții e de bază să se permită parohienilor să facă lucrări de consolidare*”¹¹.

Atent la intențiile reale ale parohiei – care se adresase ministrului pentru fonduri –, a remarcat că aceasta ceruse „*să i se dea voie să dărâme altarul, ca în locul*

⁷ Cf. documentului *Referatul domnului arhitect Horia Teodoru, nr.25 din ianuarie 1933*, în Arhiva Comisiunii Monumentelor Istorice Transilvania.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Le-am surprins și noi în *Protejarea mărturiilor...*, p. 52, 57, 71, 72, 181.

¹⁰ Cf. referat, Făgăraș, 2 Ianuarie 1937, în Arhiva Comisiunii Monumentelor Istorice. Transilvania.

¹¹ *Ibidem*.

lui să se prelungească naosul, pe care l-ar lărgi, făcându-l absidă. Din clădirea actuală ar fi să mai rămână numai bolta deasupra naosului și a pronaosului”¹², lucrările urmărind mărirea edificiului. Dar Valer Literat, apreciind soliditatea construcției și interesanta configurație a altarului – cu două ferestre în pereții de sud și sud – est și câte o fereastră oarbă în ceilalți pereți, iar deasupra fiecărei ferestre cu câte o boltă „ca o streășină”, „cum n-am mai găsit-o în nici o altă biserică din Țara Oltului” –, credea că „bolta altarului fiind întreșesută și biserica așa de veche, pentru păstrarea ei cât mai nealterată, aș fi de părere să nu i se dea voie parohiei să o strice. De altă parte însă, e adevărat și aceea că biserica e prea mică pentru câți credincioși are și de altfel trebuie să i se facă și lucrări de consolidare. De aceea cred că n-ar fi rău totuși să dărâme altarul, dar pentru a păstra și pe viitor înfățișarea de acum a bisericii propun: a) să se dea voie parohiei unite din Comăna de Jos să facă lucrările de restaurare la biserica ei, dar să fie obligați să păstreze naosul și pronaosul actual. La bolta pronaosului să împiedice lărgirea crăpăturii constatate, iar actualele ferestre mărite, cari strică cu totul stilul bisericii, să fie înlocuite cu ferestrele originale, mai mici.

b) Să se dea voie să dărâme altarul, pentru lărgirea naosului, așa cum se intenționează, dar numai cu condiția ca actualul altar să se fotografieze din mai multe puncte ale interiorului, ori chiar să se facă o copie în ghips a bolții, pe o scară micșorată. Această copie să se păstreze de parohie pentru viitor, la un loc adăpostit de ploaie și eventual să se depună la Muzeul din Făgăraș al ASTREI.

c) Parohia să pregătească planurile de restaurare, care să fie făcute de arhitect priceput la monumentele istorice și să le înainteze Comisiei Monumentelor Istorice spre aprobare. Nici o lucrare de restaurare să nu fie începută înainte de aprobarea acestor planuri, parohia având să țină seama și de lucrările de conservare recomandate aici”¹³(subl.n.).

Evaluând concepția de restaurare pe care o relevă referatul lui Valer Literat, remarcăm modernitatea ei. Nu lipsesc din recomandările făcute cele privind conservarea și protecția monumentului, nici ideile de muzeologizare a mărturiilor

¹² *Ibidem.*

¹³ *Ibidem.*

originare. Învățatul surprinde așadar prin vigoarea cu care analizează monumentul, stabilind, deopotrivă, starea sa fizică, evoluția în timp cu intervențiile făcute, atenția fiind îndreptată și spre comunitate și nevoile acesteia.

Lucid și direct în analizele sale, istoricul și muzeologul Valer Literat rămâne pentru serviciile aduse patrimoniului cultural o referință, nu doar a unei perioade de limpezire conceptuală pe seama acesteia, ci și un model de comportament intelectual.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Valer Literat.

Fig. 2 – Referat privind restaurarea bisericii de lemn din Drăguș (25 ianuarie 1933).

Fig. 3 a, 3 b – File din referatul realizat de Valer Literat privitor la restaurarea bisericii greco – catolice „Cuvioasa Paraschiva” din Comăna de Jos (2 ianuarie 1937).

Fig. 4 – Biserica cu hramul „Cuvioasa Paraschiva” din Comăna de Jos.

Fig. 5 – Filă din Lista monumentelor istorice aflate pe teritoriul fostului județ Făgăraș (noiembrie 1938).

Fig. 6 – Pictură din interiorul bisericii „Cuvioasa Paraschiva”.

Fig. 1

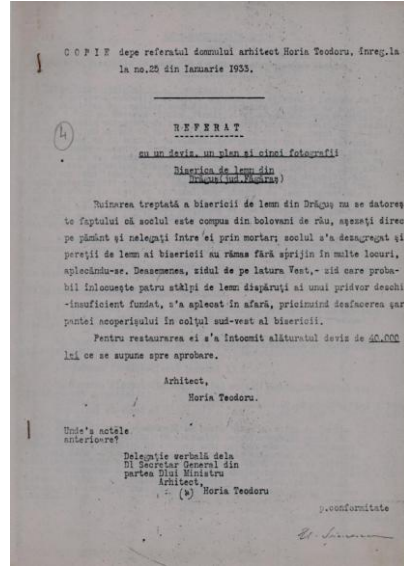

Fig. 2

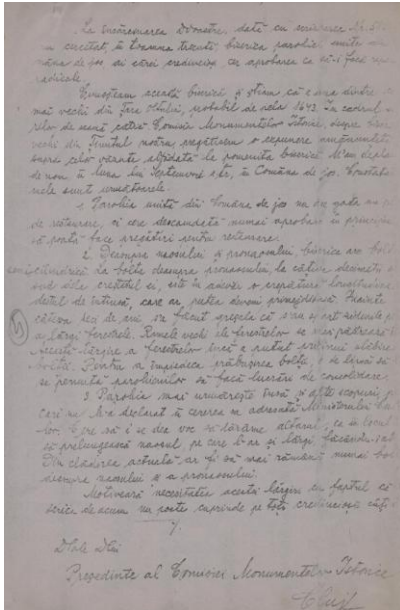

Fig. 3 a

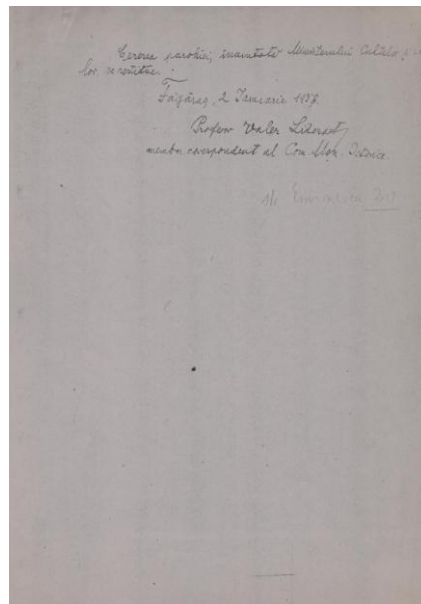

Fig. 3 b

Fig. 4

C	Descriere
1	...
2	...
3	...
4	...
5	...
6	...
7	...
8	...
9	...
10	...
11	...
12	...
13	...
14	...
15	...
16	...
17	...
18	...
19	...
20	...
21	...
22	...
23	...
24	...
25	...
26	...
27	...
28	...
29	...
30	...
31	...
32	...
33	...
34	...
35	...
36	...
37	...
38	...
39	...
40	...
41	...
42	...
43	...
44	...
45	...
46	...
47	...
48	...
49	...
50	...

Fig. 5

Fig. 6